

פרופ' יום טוב עסיס

החוקר והמורה

הכרתי את פרופ' יום טוב עסיס לפני כמעט שלושים שנה. יום טוב היה אז מרצה צעיר בראשית דרכו האקדמית, ואני באותה העת סטודנט צעיר למ"א מבאר־שבע. נפגשנו כאשר עוד לימד בבית הספר לתלמידי חו"ל באוניברסיטה העברית, והייתי התלמיד הראשון שהנחה גם בעבודת המוסמך וגם בעבודת הדוקטור.

יום טוב הציע לי לחקור את בית הדין היהודי בספרד הנוצרית בתקופת ההתפוררות, במאה החמש עשרה, לפני הגירוש, בעיקר על סמך ספרות השו"ת של חכמי ספרד בני אותו הזמן. הוא כיוון אותי לעסוק בשאלות המהותיות ביותר של קהילה יהודית במשבר – בעיית האנוסים והנהגת הקהילה וסמכויותיה – ולבחון כיצד הפעילה הקהילה את המערכת המשפטית האוטונומית שלה אל מול רשויות החוק והמשפט המלכותיות בממלכת קסטיליה ובכתר אראגוניה.

המשכתי ללימודים לקראת תואר דוקטור עם יום טוב ובהדרכתו. הוא הציע לי לנסוע לנבארה ונתן לי כצידה לדרך, פשוטו כמשמעו, את ספרו על יהודי נבארה, שכתב עם פרופ' רמון מגדלנה מאוניברסיטת ברצלונה (ירושלים תש"ן), בתוספת הקדשה אישית: 'וסף, בהצלחה בדרך לנבארה'. עם הספר וההקדשה יצאתי לדרך הארוכה והלא־פשוטה להכרת קהילה יהודית קטנה בממלכה איברית קטנה ונידחת. היה לו עניין שחוקר ישראלי מן האוניברסיטה העברית בירושלים יעסוק בנושא שערך אז חקרו בעיקר חוקרים מספרד ומצרפת.

כשהגעתי בפעם הראשונה לפמפלונה, בירת נבארה, נתקלתי בקשיים מנהליים במגעיי עם מנהל הארכיון הכללי בעיר. יום טוב התגייס מיד, פנה אל כל מי שהכיר בעיר, ואכן בזכות השתדלותו יכולתי לאסוף חומר רב בזמן הקצר שעמד לרשותי. יום טוב הרבה לכתוב הערות על פרקי עבודת הדוקטור שהגשתי לו לעיון, אך מעולם לא ריפה את ידיי. ביקורתו הייתה אמנם נוקבת, אבל גם ביקורת בונה ולגופו של עניין. תמיד הוא טרח להציע דרך אחרת, ראויה יותר, נכונה יותר, אך לא כפה את דרכו אם התלמיד עמד על דעתו.

הוא אף הרגיע את חששותי מפני טעויות באמרו: אם תטעה, יתקנו אותך, ותהיה לך הזכות להחליט אם אתה מקבל את הביקורת אם לאו. כשמצאתי טעות בספרו על יהודי נבארה, הערתי בעבודתי בהערות שוליים: 'טעה מורי ורבי', ואני משוכנע שהוא היה גאה בתלמידו, שלא חשש לתקן את רבו במה שנראה לו טעות. לימים סיפרתי לו על טעויות אחדות שמצאתי בעבודתי לאחר שהתקבלה, והוא התייחס לכך בשוויון נפש – לטעות זה אנושי, אמר לי, וגם לתקן זה אנושי.

לאחר סיום הדוקטורט הציע לי יום טוב מגוון סוגיות בדברי ימיה של קהילת נבארה שאפשר וראוי להרחיב עליהן את היריעה. ובזכותו הצגתי את פרות עבודתי במסגרות שונות ופרסמתי אותם בכתבי־עת בארץ ובחו"ל. עם תלמידיו נמנו דתיים וחילונים, גברים ונשים, בני ברית ושאינם בני ברית, ואל כולנו התייחס באותה הצורה. בדרכו המיוחדת היה לכולנו כאב דואג ולא חסך מאמצים לסייע לכל אחד ואחת מאתנו, תלמידים ועמיתים גם יחד. עם כולנו שיתף פעולה גם לאחר שסיימנו את חוק לימודינו, והמשיך לייעץ ולסייע לכל מי שביקש את עזרתו בהמשך מחקריו. הוא קרא את כתבי־היד של מחקריו והעיר את הערותיו, תמיד ברוח טובה ומתוך נכונות אמיתית לסייע.

יום טוב החוקר היה אדם רב פנים: הוא עסק לא רק ביהדות ספרד, אלא גם ביהודי פורטוגל והפזורה הספרדית באגן הים התיכון ובארצות אמריקה הלטינית. חלק מהעבודה עשה בעצמו, וחלק עשו תלמידיו, ובהנחייתו העמיקו לחקור בקורותיהם של גולים ואנוסים גם יחד. הוא עסק לא רק בהיסטוריה; בסמינרים לחוקרים שהקפיד לקיים מדי חודש במשך שנים רבות בהשתתפות תלמידיו ועמיתיו פתח פתח לעיסוק בספרות, באמנות, בבלשנות, בסוציולוגיה ולמעשה בכל תחום שיכול לתרום למחקר יהדות ספרד ופזורתה. באחד הסמינרים התנצלה חוקרת שעסקה בשימור השירה העממית של גולי ספרד באגן הים התיכון, על שהיא באה אלינו, ההיסטוריונים, בדלת האחורית, ויום טוב מיהר להשיב לה: לא, את נכנסת בדלת הראשית, נושא זה חשוב באותה המידה כמו כל מחקר אחר שנעשה בהיספניה יודאיקה. הוא הציג בסמינרים גם מחקרים על תולדות משפחות יהודיות, וחשוב היה לו לעשות כל מאמץ לשמר ולתעד מידע בתחום זה. בהיותו ראש מכון בן־צבי קשר קשרים עם כל מי שהייתה לו נגיעה לנושא, כדי לנצל ולשמר כל בדל מידע לטובת החוקרים בהווה ובעתיד.

יום טוב, כתלמידו הנאמן של פרופ' חיים בינארט ז"ל, שלמד מגדול חוקרי יהדות ספרד, פרופ' יצחק בער ז"ל, לא רק כתב מחקרים; הוא גם אסף מקורות מארכיונים שונים, ובעבודה קשה פענח, ההדיר והוציא אותם לאור בספרי מקורות, כשהם מתוקנים ובהירים, מקור ולצדו פירוש, הסבר וגם תרגום אם

היה צורך. יום טוב גם ערך תקצירים של מקורות העוסקים ביהודים, למשל מכתר אראגוניה, כלי עזר חשוב מאין כמותו לחוקרים הצוללים בים המקורות הלועזיים שהשתמרו בארכיונים המרכזיים בספרד.

ידיעותיו של יום טוב בערבית ובתורכית אפשרו לו לחקור את תולדות קהילת יהודי ארם צובא – שממנה נמלט כילד עם משפחתו בעקבות הפרעות שנערכו לאחר כ"ט בנובמבר 1947 ביהודי עיר הולדתו חלב – והובילו אותו לעמוד בראש המרכז לחקר יהדות אר"ץ וסביבתה, בד בבד עם עמידתו בראש מרכז היספניה יודאיקה. בו בזמן היה ראש המכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית, ובשנים האחרונות עמד בראש מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח. בתפקידו זה שיתף פעולה עם חוקרים מדיסציפלינות רבות בכל רחבי העולם, ומתוך כך התרחבו תחומי העניין והמחקר שבהם עסק והדריך את תלמידיו. הוא הגיע עד מוסקווא, ואף שלא שלט ברוסית, בנסיעותיו התכופות ובפגישותיו עם עמיתים ותלמידי מחקר מאוניברסיטאות שם תרם ללא לאות להרחבת המחקר גם במקומות שמלכתחילה לא הייתה לו שום נגיעה אליהם.

ממורי ורבי למדתי שלפני שאתה חוקר, עליך להיות קודם כול אדם, שהרי דרך ארץ קדמה לתורה, ובלי דרך ארץ אין תורה. בקיאותו הרבה בחכמת ישראל לצורותיה ולגוניה הייתה לו כלי עזר חשוב במחקריו. שליטתו בשפות אירופיות רבות אפשרה לו מגע בלתי אמצעי עם הספרות המחקרית המודרנית ללשוניתיה, והוא היה בקיא גדול בחידושי המחקר בדורות האחרונים. בהערותיו בסמינרים לחוקרים על יסוד ידיעותיו הרחבות בתלמוד ובספרות הפוסקים, האיר עובדות חשובות והוסיף נדבך בהבנת אירועים ותהליכים בחברה היהודית האיברית. הוא העשיר את ידיעותינו גם בהערותיו הבלשניות שפירשו את מקורם של מילים וביטויים בתעודות עבריות ולועזיות וכן בספרות השו"ת ובכתבים אישיים של גולי ספרד ופורטוגל.

קיוויתי מאוד שאחרי פרישתו יימשך הקשר הפורה בינינו, שיום טוב ימשיך לשמש לי מורה דרך גם בשנים הבאות, שנעבוד יחד, ואציג לפניו את פרות מחקרי, אבל לרוע המזל נכזבה תקוותי.

יום טוב יחסר לי מאוד. חבל על דאבדין ולא משתכחין. איש יקר ויוצא דופן היה, וזכות גדולה הייתה לי לעבוד בהנחייתו ולצדו, ואני סבור שכל תלמידיו ועמיתיו שותפים להרגשת האבדן.

יוסף רפפורט